

Mato ZOVKIĆ

UNIVERZALNI MORAL U MEĐU- RELIGIJSKOM DIJALOGU I SURADNJI*

Sažetak

Oslanjajući se na pročitane članke i knjige te na osobno iskustvo međureligijskih kontakata, autor preuzima pojam univerzalnog ili zajedničkog morala od B. Mondina. Takav moral je moguć i prije zajedničkog etičkog kodeksa koji bi sljedbenike različitih religija vezao u vjerničkoj savjesti. On izvire iz zajedničke sposobnosti spoznavanja istine i činjenja dobra te svijesti o zajedničkim potrebama i opasnostima. U prvom podnaslovu "Solidarnost u pluralnom hodu prema općem dobru" preuzima od D. Hollenbacha pojam intelektualne, socijalne i institucionalne solidarnosti. U drugom podnaslovu "Religiozna motivacija u smanjivanju siromaštva i konflikata u svijetu" zauzimanje pojedinaca i institucija iz različitih religija za siromahe i sukobljene osvjetljuje primjerima različitih međureligijskih susreta te Deklaracijom Ujedinjenih Naroda (UN) od 8. rujna 2000. o solidarnom snošenju loših posljedica globalizacije te sličnim susretom vjerskih poglavara i poslovnih osoba od 6. do 8. listopada 2002. U posljednjem podnaslovu "Obvezujemo se..." analizira deklaraciju vjerskih čelnika usvojenu u Asizu 24. siječnja 2002., pokazujući kako joj je vrijednost u spremnosti vjerskih poglavara da vlastite vjernike odgajaju i potiču na zauzimanje za siromahe, mir, pravdu i zdrav ljudski okoliš. U zaključku postavlja tezu da je univerzalni moral moguć unatoč činjenici da velike religije (budizam, židovstvo, kršćanstvo, islam) ostaju pri uvjerenju o vlastitoj apsolutnosti ne pristajući na novu, sinkretističku svjetsku religiju, a ipak motiviraju vlastite sljedbenike da pridonose općem dobru čovječanstva. Religije njeguju identitet pojedinaca i zajednica, ali ih i otvaraju za zajedničke potrebe i snove.

Na simpozij o teološkom vrednovanju globalizacije svakako pripada i tema o univerzalnom moralu. U dogovoru s organizatorom prihvatilo sam samo međureligijski vid ove teme, ali i taj vid odraz je kršćanskog zalaganja za humaniji svijet te cjelovit i pravedan razvoj. Zato autori novijih

* Priredeno kao izlaganje na simpoziju "Globalizacija i teologija" u Lovranu 23. i 24. travnja 2003. koji je po mandatu Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu organizirao dr. sc. Jure Zečević sa svojim suradnicima.

priručnika katoličke moralke ili etike govore također o dodirima kršćanske i građanske etike,¹ osobito oni koji uzimaju u obzir religijski i kulturni pluralizam današnjeg svijeta.² Dr. Josip Grbac, na simpoziju u Rijeci *Kršćanska i/ili univerzalna etika* 6. i 7. prosinca 2002., održao je predavanje "Pitanje univerzalne etike i univerzalne religije".³ Zahvaljujem mu što mi je svoje i druga dva srodna predavanja dostavio na uvid i prije tiskanja.⁴

Pojam univerzalnog ili zajedničkog morala preuzimam iz talijanskog *Rječnika katoličke misiologije* gdje Battista Mondin kaže da je moral odgovorno ponašanje čovjeka koji se oblikuje u slobodno biće gospodareći nad samim sobom te unoseći mir i red u društvo kojemu pripada. Moral je jedan od glavnih stupova kulture. Možemo govoriti o pet sastojnica općeg morala: sloboda, savjest, zakon, vrline i vrijednosti. Moral može biti put evangelizacije, područje za inkulturaciju kršćanstva ali i platforma za međureligijski dijalog. Religije koje su dostojne toga naziva nude svojim sljedbenicima i drugim ljudima duhovne vrijednosti u povijesnom i materijalnom svijetu. Zato su "pozvane na dijalog i suradnju kako bi dale svoj specifični doprinos, a to je njegovanje i podržavanje u osobama onih moralnih i duhovnih vrijednosti po kojima napreduju ne samo u redu posjedovanja i moći, nego i u važnijem redu bivovanja, jer ih sve više čine

¹ M. VIDAL, *Kršćanska etika*, Teološki priručnici 14, UPT, Đakovo 2001., str. 167-169 pokazuje kako se u apsolutnoj vrijednosti ljudske osobe susreću kršćanska i građanska etika, i to dijaloški; u istoj knjizi, str. 541-660 govori o moralu nenasilja, etici mira i zalaganju za novo ljudsko društvo a time se bave i nekršćanske religije; M. PERKOVIĆ, *Temelji teološke etike*, Priručnici 4, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo 2000., str. 47-49 govori o odnosu moralne teologije i filozofske etike; K. WOJTYLA, *Temelji etike*, Verbum, Split 1998., obraduje između ostaloga teme: naravni zakon, humanizam i svrha čovjeka, vrijednosti, pravednost i ljubav, problem rata. Tim etičkim pitanjima bave se i velike religije svijeta.

² Mislim posebno na američke autore kojima se služim u ovom radu, T. KENNEDY, *Doers of the Word*, Volume II: *Moral Theology for the Third Millennium*, Liguori/Triumph, Missouri 2002.; D. HOLLENBACH, *The Common good and Christian ethics*, Cambridge University Press, New York 2002.; V. RULAND, *Conscience across borders: an ethics of global rights and religious pluralism*, University of San Francisco Press, San Francisco CA 2002.

³ Usp. T. KNEŽEVIĆ - K. ISAILOVIĆ, "Na Teologiji u Rijeci održan međunarodni znanstveni simpozij: 'Kršćanska i/ili univerzalna etika'", u: *Glas Koncila* 2003., br. 1 (od 5. siječnja 2003.), str. 5.

⁴ Dok ovo predavanje doradujem za tisak, u međuvremenu je izašla knjiga, J. GRBAC (prir.), *Kršćanska i/ili univerzalna etika. Zbornik radova sa simpozija*, Pazin 2003. Za moju temu važni su prilogi: J. JUHANT, "Odnos religije (kršćanstva) i etike", u: *isto*, str. 27-49; J. GRBAC, "Pitanje univerzalne etike i univerzalne religije", u: *isto*, str. 51-72; T. MATULIĆ, "Kršćanska i univerzalna etika u bioetičkoj problematici", u: *isto*, str. 89-130. Posebno su mi dobrodošle napomene o literaturi u bilješkama Juhantova i Grbčeva predavanja.

osobama koje su naučile svoju slobodu stavljati u službu vrlina a ne poroka, mira a ne rata, ljubavi a ne nasilja, solidarnosti a ne sebičnosti, bratstva a ne mržnje... Planetarna kultura, kao i sve kulture prošlosti, treba među svoje temeljne strukture uvrstiti religiju, kako bi svim moralnim i duhovnim vrijednostima te samoj osobi davala učinkovitu i pravu čvrstoću.”⁵ Odmah valja uočiti da nema univerzalne religije, jer se budizam,⁶ židovstvo, kršćanstvo i islam protive sinkretističkim pokušajima liberalnih mislilaca da stvore jednu religiju koja bi svima imponirala. U tom smislu nema ni univerzalnog moralnog kodeksa koji bi u savjesti vezao sve ljude u pluralnom društvu i mnoštvu kultura. Ipak, univerzalni moral postoji prije usvojenih deklaracija i kodeksa, jer su ljudi različitih religija sposobni tražiti istinu i činiti dobro zato što su ljudske osobe. U tom smislu važnije je etično djelovanje od etičkog znanja.⁷ Takav moral ne nameću državni zakoni nego religiozna savjest sljedbenika različitih religija koji se slažu da kao pojedinci i skupine mogu svijet činiti boljim i humanijim, iako te svoje postupke motiviraju različito, u skladu sa svojim regijskim i kulturnim identitetom.

Moja je *teza*: sljedbenici različitih religija mogu zadržati uvjerenje kako je njihova religija najbolja i zato obvezatna (*Absoluthheitsanspruch; claim for absoluteness*) te u isto vrijeme priznavati da i drugačiji mogu spoznavati istinu i činiti dobro. Kod nas katolika još nema dobrih sinteza o dogmatskoj vrijednosti svake pojedine i svih nekršćanskih religija,⁸ ali postoje studije i inicijative o suradnji s drugima radi zajedničkog prido-

⁵ B. MONDIN, “Morale”, u: *Dizionario di missiologia*, Edizioni Dehoniane, Bologna 1993., str. 375-380, citat str. 379-380; S. PLATZ, “Moral i religija u kršćanskoj perspektivi”, u: V. DUGALIĆ (ur.), *Spe et labore. Zbornik u čast mons. dr. sc. Marina Srakića, biskupa dakovačkog i srijemskog*, Teologija u Đakovu, Đakovo 2003., str. 391-404 ispituje suodnos religije i morala s kršćanskog stajališta.

⁶ Usp. TENZIN, GYATSO, XIV. DALAJ-LAMA, “Budistički pristup međureligijskom dijalogu”, u: *Obnovljeni život (OŽ)*, 57 (2002), 4, 509-517. On izričito kaže: “U religijskom području je vrlo važno poimanje jedne istine i jedne religije. Ono se spominje i u budizmu i za budističkoga je praktičara budizam najdublji i najbolji nauk” (str. 511). A. MIŠIĆ, “Medureligijski dijalog - prinos općoj kulturi dijaloga”, u: *OŽ*, 57 (2002), 4, 455-465 kaže da se nitko ne bi smio zatvoriti u svoju religijsku ortodoksiju te da religijski dijalog traži čitav niz religijskih kreposti.

⁷ Usp. L. LORENZETTI: “Oltre il sapere etico, il fare etico”, u: *Rivista di teologia morale*, 111 (1996), 345-350; G. COCCOLINI, “L’etica dei postmoderni”, u: *Rivista di teologia morale*, 111 (1996), 363-377.

⁸ Na hrvatskom, između ostalih, N. HOHNJEC (prir.), *Kršćanstvo i religije*, KS, Zagreb 2000.; H. BÜRKLE, *Čovjek traži Boga - Religijski pristup*, KS, Zagreb 2000. Na stranim jezicima od obilne literature, J. B. BARLA, *Christian theological understanding of other religions according to D. S. Amalorpavadass*, Editrice Pontificia Università Gregoriana, Roma 1999.

nošenja općem dobru.⁹ To naši teolozi i pastoralni djelatnici posebno izvode iz *Gaudium et spes* (GS) 16: "Time što su vjerni savjesti, kršćani se povezuju s ostalim ljudima u traženju istine i istinskom rješavanju tolikih moralnih problema koji nastaju u životu pojedinaca i u životu društva." Ovo razmišljanje želim iznijeti u tri stupanja:

- pluralno traganje za općim dobrom,
- religiozna motivacija pri zalaganju za siromahe i smanjivanje konflikata,
- međureligijske deklaracije nisu zakoni ali jesu odraz zajedničke spremnosti.

Solidarnost u pluralnom hodu prema općem dobru

U sekulariziranim zapadnim društvima nema više državne religije, ali religija nije samo privatna stvar građana kako su nas učili u "samoupravnom socijalizmu". To danas spremno priznaju i lijevo orijentirani političari u demokratskim zemljama s razvijenim civilnim društvom.¹⁰ Religijama preostaje da se aktivno ugrađuju u pluralna demokratska društva vodeći računa o pozitivnim i negativnim vidovima globalizacije. Mnoštvo religija prisutno je u pluralnom svijetu¹¹ i one svojom religioznom i humanom misijom pomažu ljudima da teže za eshatonskim spasenjem te budu konstruktivni članovi svojih obitelji, naroda, država i cijele ljudske zajednice. Ovdje ne možemo ulaziti u osnove religijskih etika koje su artikuli-

⁹ Osim triju djela navedenih u bilješci 2, usp. M. DHAVAMONY, *Christian theology of Inculturation*, Editrice Pontifica Università Gregoriana, Roma 1997.; ISTI, *Pluralismo religioso e missione della Chiesa*, Libreria editrice vaticana, Città del Vaticano 2001., bibliografija na str. 225-238; GRIC (Groupe de Recherches islamo-chrétien), *Foi et justice. Un défi pour le christianisme et l'islam*, Centurion, Paris 1993.; GRIC, *Pluralisme et laïcité. Chrétiens et musulmans proposent*, Centurion, Paris 1996.; B. BSTEHL (izd.), *One world for all. Foundations of a socio-political and cultural pluralism from Christian and Muslim perspectives*, Vikas Publishing House, New Delhi 1999.

¹⁰ Usp. W. THIERSE (izd.), *Religion ist keine Privatsache*, Patmos, Düsseldorf 2000. Knjiga sadrži 17 priloga aktivnih političara Socijalističke partije Njemačke (SPD) od kojih su neki katolici. Podijeljena je u tri odsjeka: iskustva, pitanja, perspektive. Posebno je zanimljiv prilog dr. Jürgena Werbicka, profesora fundamentalne teologije u Münsteru: "Religija nije nikakva privatna stvar! Teološki prigovori protiv jedne prekomotne floskule" (str. 90-105).

¹¹ Pojam "pluralnog" prikladniji je za filozofsko i teološko razmišljanje od "globalong", usp. M. SECKLER, "Zeitgenössischer philosophisch-theologischer Kontext und 'Dominus Jesus'. Säkularisierung, Postmodernismus, religiöser Pluralismus", u: *Path*, I (2002), 2, 145-177. Ovaj novopokrenuti časopis izdaje Papinska teološka akademija u Vatikanu.

rane u kulturnim i povijesnim kategorijama vlastite sredine. Zasada postoje pregledi etike pojedinih velikih religija.¹²

Za konstruktivnu prisutnost religija u pluralnom društvu nužna je solidarnost u traženju i prihvaćanju općeg dobra. Katolici su bili izazvani na razmišljanje o općem dobru još u vrijeme sv. Augustina, kada su poganski državljani prigovarali da Rimsko Carstvo propada zato što sve brojniji kršćani ne štiju više državne bogove. Augustin je odgovorio djelom *De civitate Dei*, koje je teološki traktat ne samo o zemaljskim dimenzijama kraljevstva Božjega, nego i o odnosu kršćana prema državi.¹³ Rimljani su sakralizirali politiku i opće dobro poistovjetili s državom kako su je oni shvaćali i nametali, a kršćanima su predbacivali da svoju religiju promatraju i prakticiraju odviše privatno. Smatrao je da "država Božja" ima zemaljsku, povijesnu dimenziju te da zemaljska država ne pridonosi dobru svih ako u njoj nema pravde. Augustin je tvrdio da je pravo dobro ljudskih osoba zajedništvo s drugim osobama te da se sličnost s Bogom sastoji u sposobnosti da ljubimo. Tako je i ljudsko društvo u izvjesnom smislu slika Božja. Toma Akvinski izvodio je pojam općeg dobra iz naravnog zakona i iz stvorenosti ljudi na sliku Božju: "Tomistički teološki okvir, poput Augustinove analize, uključuje da je potpuno ljudsko dobro zajedništvo svih osoba s Bogom te jednih s drugima u Bogu, a to ćemo postići u nebeskom gradu. Taj cilj nadilazi sva povijesno postiziva dobra. Stoga vjera od kršćana traži da odbace svaki pokušaj postizanja punog zajedničkog dobra, kako ga teološki shvaćamo, političkim sredstvima. Oslanjati se na državu za nametanje potpune kršćanske vizije dobra značilo bi ustvari podlagati transcendentni Božji grad ograničenoj zemaljskoj instituciji. Teološko odbacivanje takvog podlaganja ima važnih političkih posljedica. Vodi k političkoj teoriji koja je sasvim antitotalitarna jer odbacuje sve oblike državnog apsolutizma."¹⁴ U tom kontekstu, nastavlja Hollenbach, politička povezanost je samo jedan od vidova od kojih se sastoji civilno društvo sa svojim socijalnim, ekonomskim, političkim i kulturnim interakcijama. "Svaka od ovih relacija može ostvarivati izvjesni vid ljudskog dobra. Međutim, nijedan od ovih vidova

¹² Za osnove o etici svjetskih religija poslužio sam se: G. HÖVER i dr., "Ethik", u: H. WALDENFELS (izd.), *Lexicon der Religionen*, Herder, Freiburg 1988., str. 157-168; H. KÜNG i dr., *Kršćanstvo i svjetske religije. Uvod u dijalog s islamom, hinduizmom i budizmom*, Naprijed, Zagreb 1994.; A. KHOURY (izd.), *Das Ethos der Weltreligionen*, Herder, Freiburg 1993.; M. AMALADOSS, "Die Utopie der Menschenfamilie in den Weltreligionen", u: *Concilium*, 37 (2001), 604-611.

¹³ Usp. AURELIJE AUGUSTIN, *O državi Božjoj - De civitate Dei*, Sv. I. (knjiga I-X), KS, Zagreb 1982.; Sv. II. (knjiga XI-XVIII), KS, Zagreb 1995.; Sv. III. (knjiga XIX-XXII), KS, Zagreb 1996.

¹⁴ D. HOLLENBACH, *The Common good and Christian ethics*, str. 132.

nije cjelovito ljudsko dobro. Stoga je povijesno i zemaljsko opće dobro (*common good*) zbir različitih dobara. Ona obuhvaćaju dobra koje se postižu u obiteljskim odnosima, u dobrovoljačkim udrugama, u političkoj djelatnosti, u gospodarskom životu, u Crkvi itd.”¹⁵

Značajno je da Drugi vatikanski sabor govori o općem dobru u Deklaraciji o vjerskoj slobodi (DH, 6-7) te u Pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu (GS, 23, 42, 65, 67-68, 74-75, 82). Ističe kako je “opće dobro društva zbroj onih okolnosti društvenog života koje ljudima omogućuju da potpunije i lakše postignu svoju vlastitu savršenost” (DH, 6). U opće dobro spada svakako sloboda religije kao osobnog uvjerenja i kao uključenosti u religijsku zajednicu s njezinim institucijama, pravima i dužnostima. U poglavlju “Ljudska zajednica” Konstitucije GS Sabor traži od države i svih dionika pluralnog društva da promiču opće dobro koje je najprije dobro ljudskih osoba jer su “prava osoba univerzalna i nepovrediva” (GS, 26). U poglavlju “Politička zajednica” istog dokumenta istaknuto je kako “politička zajednica postoji radi općeg dobra. U njemu ona nalazi svoje puno opravdanje i smisao, iz njega proizlazi njezino izvorno i vlastito pravo. Opće pak dobro obuhvaća sve one uvjete društvenog života u kojima ljudi, obitelji i udruženja mogu potpunije i lakše postići svoje usavršavanje” (GS, 74). Sabor ističe da “državnici, koji su odgovorni za opće dobro svoga naroda a ujedno i promicatelji dobra cijeloga svijeta, uvelike ovise o javnom mnijenju i stavovima mnoštva. Ništa im ne koristi što se trude oko izgradnje mira dokle god osjećaji neprijateljstva, prezira i nepovjerenja, rasne mržnje i ideološke tvrdoglavosti međusobno dijele i zavadaju ljude” (GS, 82). Zato je potrebno mijenjati ljudska srca i odgajati ljude za novi mentalitet koji će pogodovati napretku i učvršćivanju općeg dobra.

Religijski pluralna društva ne posjeduju unaprijed skovano zajedničko poimanje općeg dobra, ali su religiozni pojedinci i institucije koje ih odgajaju u vlastitoj vjeri svjesne važnosti općeg dobra. David Hollenbach predlaže pojam “intelektualne solidarnosti” u zajedničkom traganju za općim dobrom.¹⁶ Do te spoznaje došao je, između ostaloga, tako što je kao profesor kršćanske etike gostovao na teološkim učilištima u Africi te među studentima imao pripadnike zaraćenih naroda s kojima je zajedno uvidio važnost poimanja i promicanja općeg dobra koje je privlačno vjernicima i građanima različitih kultura, rasa i naroda. Gruba činjenica političke i ekonomske međuovisnosti potiče vjernike, koji žele biti konstruktivni članovi svoga društva, na traganje za moralnom međuovisnošću i solidarnošću: “Potreban nam je oblik suradnje koji ide dalje od koegzistencije u paralel-

¹⁵ Isto, str. 133.

¹⁶ Usp. poglavlje “Intellectual solidarity”, u: isto, str. 137-170.

nim svjetovima prema povezanom djelovanju kojemu svi možemo pridonositi. Takva suradnja poziva na intelektualno komuniciranje među ljudima različitih tradicija, civilizacija i religija. Poziva na zalaganje za međusobno razumijevanje koje nadilazi granice što ih postavlja tolerancija. To pokazuje značajnost ideje o intelektualnoj solidarnosti danas.”¹⁷ Do takve intelektualne solidarnosti ljudi različitih uvjerenja dolaze razgovorom i međusobnim uvjeravanjem, ostajući u političkim i društvenim procesima. U tu svrhu predlaže vrlinu građanske uljudnosti (*civility*) kao suradnju različitih uz međusobno uvažavanje i poštivanje: “Civilnost dakako poštuje slobodu i jednakost do koje je toliko stalo zagovornicima tolerancije. Civilnost je vrлина koja raste iz veza povezanosti među građanima te za uzvrat jača te veze. Kao oblik građanskog prijateljstva ona priznaje da građani trebaju jedni druge kako bi dobro živjeli te da su potrebni njihovi doprinosi dobru drugih, ako želimo stvoriti i održavati društvo koje je dobro za sve. Vrлина civilnosti utječe na način kako pluralističko društvo ostvaruje zajedničko dobro.”¹⁸

Intelektualna solidarnost moguća je i među pripadnicima različitih religija, koji su svjesni vlastitih razlika ali i zajedničkih potreba. Kao katolički moralist on to izvodi iz saborskih dokumenata i posebno iz Konstitucije GS u kojoj vidi tri temeljne teme: dostojanstvo ljudske osobe, poziv na zajedništvo u solidarnosti i religijsko značenje ovoga svijeta. Jasno je da ima razlika između kršćanskog i sekularnog gledanja na opće dobro, ali je neka univerzalna ljudska dobra moguće utvrditi i promicati iznad granica pojedinih kultura i religija. Do toga se dolazi istraživanjem i dijalogom, jer mi različiti možemo učiti jedni od drugih i jedni s drugima. Intelektualna solidarnost i dijalog ne znače relativizaciju kršćanskog morala nego stvaranje nužnih uvjeta za zajednički život u slobodi i pravdi. “Gledana iz perspektive koja solidarnost vidi kao bitnu za ljudsko dostojanstvo, religijska sloboda je sloboda religiozno nastupati u javnosti. To je sloboda sugerirati načine kako religiozno shvaćanje dobra utječe na stvarnosti javnog života.”¹⁹ Zato su ekumenizam i religijski dijalog preduvjet za globalnu

¹⁷ *Isto*, str. 141. Naslanja se na pojam *deliberativne demokracije* u djelima novijih američkih politologa i sociologa koja bi bila situacija kada se građani ili njihovi izabrani politički predstavnici moralno ne slažu ali nastavljaju zajedno umovati kako bi došli do odluka prihvatljivih jednima i drugima.

¹⁸ *Isto*, str. 146.

¹⁹ *Isto*, str. 161. U bilješki upućuje na DH 4 gdje Sabor uči da puno prakticiranje religijske slobode izlazi iz društvene naravi čovjeka i same religije. Zato religije imaju pravo ne samo ne biti ometane od državne vlasti u vršenju svojih obreda i odgajanju vlastitih sljedbenika nego i “slobodno pokazivati posebnu snagu svoje nauke u uređivanju društva i u oživljavanju svake ljudske djelatnosti”.

etiku ljudskih prava. Religijske zajednice trebaju biti aktivni partneri javnog razmišljanja o političkim i društvenim institucijama žele li pridonositi humanijem zajedničkom življenju u državama s religijski različitim stanovništvom u svijetu današnje međuovisnosti: "Sugestija da je samo strogo sekularni govor zakonit u javnosti te da religiju treba zadržavati u privatnosti, vjerojatnije će proizvesti fundamentalističke reakcije nego humaniji zajednički život. Dionštvo religijskih zajednica u razmišljanju o općem dobru više obećava. To traži da negujemo duh dijaloga i intelektualne solidarnosti među svima kojih se tiče, vjernicima i nevjernicima. Samo tako ćemo otkriti put prema poštivanju različitih identiteta te istovremeno promicanju zajedničkog dobra."²⁰ Zato je zadaća formiranja i održavanja društva u kojem mogu mirno živjeti pripadnici različitih kultura i religija povijesni projekt za koji nema brzih i trajnih rješenja.

Lisa Sowle Cahill je američka katolkinja koja se u svom istraživanju bavi kršćanskim socijalnim naukom. U članku značajno naslovljenom "Prema globalnoj etici" pažljivo je proradila stavove nekih teologa Afrike i Azije koji prigovaraju da je univerzalni moral ili "moral globalizacije" zapravo kapitalistička ekonomija nadahnuta zapadnjačkim mentalitetom, nova vrsta kolonijalizma. Vrednujući iznova Akvinčevo učenje o praktičnom umu i kreposti razboritosti, zagovara globalnu etiku koja postoji prije i mimo usvojenih kodeksa, jer svi znaju što je nepravda iako nemaju istu moralku. Za nju je globalna etika interkulturalni proces pri kojem teorije o općem dobru mogu biti strategije za provjeru onih koji tlače siromahe i politički nezaštićene. "Subjektivno umovanje i socijalne ideologije, koje se često oslanjaju na religiju za potkrepu svojih ciljeva, još uvijek definiraju neke osobe kao nepotpune ljude u smislu da to nisu ili ne zaslužuju biti tretirani kao neki drugi kojima priznaju pravo na pristup osnovnim dobrima oni koji ih kontroliraju. Oskudica u dobrima i prilika za dominaciju povećavaju sebičnost. Stoga središnja zapreka za globalnu etiku nije prvenstveno intelektualno nepoznavanje zajedničkih svojstava ljudske naravi koja izvjesna dobra čine nužnima za ljudsku dobrobit. To je nespremnost da se zajednička dobra ravnomjerno raspodjeljuju te da svi pojedinci i skupine postanu dionici osnovnih dobara. Intelektualno znanje, moralna usmjerenost i ustaljeni sustavi djelovanja utvrđuju ljude da se jedni prema drugima ponašaju dobro ili loše."²¹ Stoga je nužno potrebe i patnje svih stavljati na istu razinu te reformirati postupke i institucije koje neopravdano daju prvenstvo individualnoj ili kolektivnoj sebičnosti. Ona

²⁰ *Isto*, str. 164.

²¹ LISA SOWLE CAHILL, "Toward global ethics", u: *Theological Studies*, 63 (2002), 324-344, citat str. 341.

vidi dovoljno dokaza da skoro svako društvo i kultura smatraju zajedničkim osnovna materijalna i socijalna dobra, ali socijalne institucije rijetko čine svima dostupna ta dobra u jednakoj mjeri. Globalna etika, kao proces ukorijenjen u stvarnim zajednicama i kulturama, treba praktične uvjete da bi snažnije zaživjela: "Religijski i moralni oblici života mogu poticati postupke, osvjetljavati znanje i učvršćivati volju. Kršćanski rečeno, Duh Sveti daje dar mudrosti pri vođenju razboritosti prema usklađivanju s ljubavlju... Reinterpretirana objektivnost traži ne grubo usvajanje tuđih uvjerenja i stajališta nego reviziju, produženje, potvrdu i kritičko odbacivanje ideja i postupaka uza stalno napredovanje s povjerenjem da angažiranje može biti produktivno te slaganje često postignuto, jer dijelimo neke parametre ljudskog napretka." Zato se globalna etika može gledati kao proročki mandat za solidarnost u zajedničkom dobru.²²

D. Hollenbach smatra da je međunarodno usvajanje i podržavanje ljudskih prava oblik političke globalizacije koji kršćani mogu svim srcem podržavati: "Taj etos ljudskih prava gleda ljudska bića najprije kao članove ljudske zajednice u cijelom svijetu s pravima koja izviru iz njihove ljudskosti kao takve, a tek zatim kao pripadnike zajednica postojećih nacionalnih država. Globalizacija građanskog prava garantira pripadnosti ljudskoj zajednici veću vrijednost od građanskog prava u određenoj državi, barem u krajnjim situacijama gdje je dovedeno u opasnost samo čovječanstvo."²³ Zato Crkvi našeg vremena predlaže ministarstvo socijalne solidarnosti kojim će najprije dovesti u pitanje sve oblike globalizacije što pojačavaju ekonomsku, političku ili kulturnu nejednakost i isključivost. To je na crti učenja Ivana Pavla II. koji ističe da globalizacija ne smije pridonositi marginalizaciji. Nadalje, intelektualna solidarnost posvješćuje nam da smo mi različiti uključeni u globalizirani svijet te da moramo dijalogizirati preko granica vlastite kulturne i religijske sredine. Ovo uključuje spremnost na slušanje onih koji drugačije misle i postupaju, ali i na ponizno iznošenje vlastitih uvjerenja. Institucionalna solidarnost bilo bi razvijanje institucija koje marginaliziranima omogućuju da se čuje njihov glas u odlučivanju o onome što se njih tiče. Ovdje Hollenbach navodi slogan: "Razmišljaj globalno, djeluj lokalno!" - koji se može primjenjivati na župe, crkvene škole i univerzitete te na kršćanske socijalne ustanove. Tako ministarstvo socijalne, intelektualne i institucionalne solidarnosti traži da globalizacija ne bude zloupotrebljavana za dominaciju, a to upućuje na istinski dijalog s onima koji su različiti i na transformaciju institucional-

²² *Isto*, str. 343-344.

²³ D. HOLLENBACH, "The Life of the human community", u: *America* 187 (2002), No 14, November 4, 6-8, citat str. 7.

nih centara odlučivanja u sve povezanijem i međusobno ovisnijem svijetu. To pak traži humanu tržišnu ekonomiju i etičnu politiku.²⁴

Religiozna motivacija pri smanjivanju siromaštva i konflikata u svijetu

Antropologija i etika različitih religija imaju dodirnih točaka, ali se također znatno razlikuju. Hans Küng je u traganju za zajedničkim elementima etičkog djelovanja ustanovio da u svim velikim religijama postoji tzv. zlatno pravilo bilo u negativnom ("Ne čini drugima ono što ne želiš da oni tebi čine!") bilo u pozitivnom ("Čini drugima ono što želiš da oni tebi čine!") obliku. Zato na temeljnom slaganju religija u osnovnim etičkim normama gradi međureligijski projekt o zajedničkoj, globalnoj ili svjetskoj etici.²⁵ Iza toga projekta ne stoje službeno vjerski poglavari ni državne vlasti nego njemačka fundacija *Weltethos* i međureligijske udruge kao što je Svjetska konferencija religija za mir i druge. Jedno od načela *Deklaracije o svjetskoj etici* iz 1993. god., koju je on redigirao sa suradnicima po mandatu Svjetskog parlamenta religija, jest obveza njegovanja kulture solidarnosti i pravednog ekonomskog poretka: "Gdje vlada krajnja bijeda, tu se širi bespomoćnost i beznade, a tu se i krade da bi se preživjelo. Gdje se bezobzirno gomila bogatstvo i povećava moć, tu se kod prikraćenih i potisnutih na rub društva neizbježno javlja osjećaj zavisti, ogorčenosti, smrtonosne mržnje i revolta. Neka se nitko ne zavarava! Nema svjetskog mira bez svjetske pravde!"

Mi koji smo proživjeli ratne oskudice u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini sa zahvalnošću se sjećamo humanitarne pomoći koju su nam dostavljale organizacije UN ili pojedinih vjerskih zajednica, pomažući bez ucjenjivanja. Mi katolici ponosni smo na koordinirane pothvate Međunarodnog Caritasa preko naših nacionalnih i biskupijskih Caritasa, ali smo

²⁴ Usp. H. KÜNG, *Weltethos für Weltpolitik und Weltwirtschaft*, Piper Verlag, München 2000. Ova knjiga dio je Küngova projekta o svjetskoj ili globalnoj etici. Za politiku i ekonomiju razvija svoju osnovnu tezu da se sudbina ljudske zajednice i planeta Zemlje tiče svih ljudi bez obzira kojoj religiji i svjetonazoru pripadaju (str. 213).

²⁵ Usp. ISTI, *Spurensuche. Die Weltreligionen auf dem Weg*, Piper, München 2001.; ISTI (izd.), *Dokumentation zum Weltethos*, Piper, München 2002., bibliografija str. 267-304. U gradi *Weltreligionen - Weltfrieden - Weltethos* za pomičnu izložbu na tu temu (str. 18-19) citira zlatno pravilo iz svetih knjiga hinduizma, jainizma, kineske religije, budizma, židovstva, kršćanstva i islama. Preveo sam na hrvatski *Deklaraciju o svjetskoj etici* koju je izdao ogranak Svjetske konferencije religija za mir u Hrvatskoj. Usp. o tome i poglavlje u mojoj knjizi *Medureligijski dijalog iz katoličke perspektive u Bosni i Hercegovini*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo 1998., str. 50-66.

svjesni da su i nekatolici pomagali ugroženima *motivirani svojom vjerom*. Spominjem samo budističku laičku organizaciju Rissho Kosei-Kai koju je osnovao 1938. god. Nikkyo Niwano, jedan od suosnivača Svjetske konferencije religija za mir nastale 1970. god.²⁶ U Japanu ova organizacija ima oko sedam milijuna članova koji se u određene dane odriču obroka te od uštedenoga pomažu siromašnima. Na području etičnog i dobrotvornog djelovanja mi kršćani nemamo monopol. S njihovom duhovnošću i djelovanjem upoznao sam se na međureligijskim susretima u BiH, Švicarskoj i Japanu. U svoja tri objavljena rada naveo sam iskustvo susreta s pripadnicima drugih religija i konfesija iz čijeg sam etičnog djelovanja zorno doživio da mi katolici nemamo monopol na uočavanje potreba bližnjih i činjenje dobra.²⁷

Lisa Sowle Cahill u teološkom članku o globalnoj etici spominje Milenijsku deklaraciju UN od 8. rujna 2000., u kojoj su sabrani predsjednici 99 država i 47 vlada prihvatili zajednički program za 21. st. i obvezali se na solidarno snošenje loših posljedica globalizacije. Kardinal Sodano rekao je na tome skupu u ime Pape da je dužnost i šansa UN graditi novu civilizaciju na dobrobit cijelog čovječanstva, promicati cjeloviti razvoj i ljudska prava te jamčiti jednakost zemaljama članicama. Dio deklaracije odnosi se na iskorjenjivanje siromaštva u svijetu. Članice UN vežu se da će svima činiti dostupnim pravo na razvoj. Žele do 2015. god. smanjiti za polovicu broj ljudi kojima je prihod manji od jednog dolara dnevno te koji gladuju ili nemaju zdrave vode za piće. Također žele osigurati jednak pristup osnovnom školovanju djevojčicama i dječacima u svim narodima i zemljama, zatim smanjiti smrtnost porođilja za tri četvrtine te zaustaviti širenje AIDS-a, malarije i drugih većih bolesti. Također žele do 2020. god. omogućiti značajno poboljšanje životnih uvjeta za barem sto milijuna ljudi koji sada žive u prljavim sirotinjskim četvrtima velikih gradova. "Tako ovi

²⁶ Usp. poglavlje "Rissho Kosei-kai", u disertaciji: G. GEBHARDT, *Zum Frieden bewegen. Friedenserziehung in religiösen Friedensbewegungen. Die friedenserziehrische Tätigkeit religiöser Friedensbewegungen*, E. B. Verlag Rissen, Hamburg 1994., str. 189-264.

²⁷ Usp. poglavlje "Katoličko iskustvo međureligijskog dijaloga u Sarajevu", u: M. ZOVKIĆ, *Medureligijski dijalog iz katoličke perspektive u Bosni i Hercegovini*, str. 206-218; ISTI, "Pozitivna iskustva katolika s muslimanima u nekim zemljama", u: Dr. M. KARADOLE (prir.), *Izazovi za kršćane i muslimane u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Simpozij Zagreb 20. i 21. rujna 1999.*, (WCRP - Zbornik I), HKD Sv. Jeronima, Zagreb 2000., str. 36-55; ISTI, "Kajanje i pomirenje u međureligijskoj metodi Franka Buchmana", u: R. ANIĆ - I. MILANOVIĆ LITRE (ur.), *Oprost i pomirenje - izazov Crkvi i društvu. Zbornik radova s međunarodne konferencije Zagreb 9.-13. svibnja 2001.*, Hrvatski Caritas i Franjevački institut za kulturu mira, Zagreb - Split 2002., str. 186-201.

ideali nisu popraćeni posebnom strategijom za ispunjenje, sam projekt služi vladama i djelatnicima nevladinih organizacija kao moralno buđenje i poziv.”²⁸

Poglavar Anglikanske crkve nadbiskup George Carey i predsjednik Svjetske banke James D. Wolfensohn organizirali su u Canterburyu u Engleskoj od 6. do 8. listopada 2002. susret vjerskih poglavara, ekonomskih stručnjaka i predstavnika dobrotvornih organizacija “o globalizaciji i smanjivanju siromaštva s posebnim usmjerenjem na ciljeve milenijskog razvoja i praktične mjere za zajedničke pothvate u ispunjavanju toga projekta”.²⁹ Sudjelovalo je po desetak stručnjaka za razvoj iz različitih ogranaka UN, predstavnika Crkava i vjerskih zajednica te osoba iz poslovnog svijeta. Od katolika na skupu je bio nazočan kardinal Theodore McCarrick koji je u ime BKSAD koordinatore Katoličkog Caritasa te zemlje (CRS). On je u svom govoru istaknuo kako je zajednička odlika svih velikih religija da propovijedaju brigu za siromahe i pomaganje nemoćnima što znači da se ljudski rod duboko slaže kad promatra prava i nevolje siromaha. Podržao je misao Wolfensohna da nitko ne posjeduje siromahe, ali je upozorio da nije dosta govoriti u ime siromaha: “Slušanje siromaha, pomaganje siromaha traži priznavanje ljudskog dostojanstva svake osobe, strpljivost u rješavanju složenih i dugoročnih problema te poticanje bogatih zemalja da stave na raspolaganje pomoć obilniju od dosadašnje.”³⁰ Iako različiti po religijskim uvjerenjima i područjima javnog djelovanja, sudionici su se složili da se smanjivanje siromaštva i povećavanje socijalne pravde treba odvijati u kontekstu moralnosti, milosrda (*compassion*), etike, ljudskog dostojanstva i međunarodne solidarnosti. Predstavnik Svjetske banke istaknuo je da pet milijardi ljudi živi u zemljama u razvoju, a od toga tri milijarde imaju prihod manji od dva dolara dnevno, što mora biti razlog zabrinutosti etičke, moralne i emocionalne. Priznao je da su bogataši i moćnici ranjivi kao što su ranjivi siromasi i beskućnici. Program Milenijske deklaracije o smanjivanju siromaštva ovisi o povezivanju snaga svih kojih se tiče: vlada, civilnog društva, vjerskih zajednica, privatnika i donatora. Sulak Sivaraksa, predstavnik tajlandskih budista, rekao je da bi sve religije trebale iz svoje duhovne baštine uzimati snagu u globalnom radu na smanje-

²⁸ L. SOWLE CAHILL, “Toward global ethics”, str. 334. Zahvaljujem don Ivanu Lovriću, djelatniku *Katoličkog tjednika* u Sarajevu što mi je iz web-stranice UN izvukao ovaj tekst.

²⁹ *Meeting of world leaders on faith and development, Canterbury, England, October 6-8, 2002.*, str. 1. Ovo izvješće od 16 stranica na engleskom dostavio je sarajevski ogranak Svjetske banke koncem 2002. vjerskim poglavarima koji su članovi Medureligijskog vijeća Bosne i Hercegovine.

³⁰ *Isto*, str. 9.

nju siromaštva i razboritom rješavanju konflikata, čime se vjera prenosi u svagdašnju stvarnost. Jedan europski protestantski poglavar izjavio je kako je za vrijeme pohoda Guatemali uvidio da mir znači vodu, škole i zdravstvenu njegu.

Vjerski predstavnici govorili su o iskustvu svojih zajednica tijekom međunacionalnih sukoba, doprinosu religije u sprječavanju da sukobi izbiju i duhovnom liječenju svih nakon sukoba. Složili su se da vjere u vrijeme sukoba uz organizaciju materijalne pomoći pružaju nadu za preživljavanje a poslije sukoba liječe ratne traume, poniženja i depresije kod pojedinaca i skupina. U tom smislu pravoslavni episkop Anastasios iz Albanije govorio je o "radioaktivnosti mržnje". Za vrijeme sukoba u Albaniji i na Kosovu pravoslavni episkopi njegove zemlje ponavljali su: "Nitko nema pravo upotrebljavati sveto ulje religije za produblјivanje oružanog sukoba!"³¹ Sudionica iz Libanona priznala je da se sukobljene skupine u njezinoj zemlji često motiviraju površnim religioznim razlozima te zažalila što nijedna od religijskih zajednica nema Mandelu. Službenici Svjetske banke i prisutni predstavnici religija obvezali su se da će preko svojih institucija raditi na iskorjenjivanju siromaštva i pobolјšanju socijalne pravde.

Jedna od blagodatni UN jest što osoblje različitih misija i institucija sačinjavaju pripadnici različitih država a time i religija. Ovo vrijedi i za druge transnacionalne korporacije i udruge. Oni koji su religiozni traže i nalaze snagu i u svojoj vjeri za odgovorno vršenje svoje službe u takvim ustanovama. Jedan od takvih je francuski katolik Michel Camdessus koji je kao visoki službenik Međunarodnog monetarnog fonda utjecao na oporaštanje dugova nekim prezaduženim zemljama. On se zalaže da Crkva svojim socijalnim naukom pomogne pluralnom svijetu otkrivati i podupirati vrijednosti koje su temelj ljudskog zajedništva i općeg dobra. Uvjeren je da ignoriranjem siromaštva bogati i razvijeni narodi ugrožavaju i vlastiti mir na dug rok. Uz poštivanje subsidijarnosti u globalnom umreženju interesa i ovisnosti, on predlaže razvijanje globalnog osjećaja odgovornosti i solidarnosti.³² Sjećam se kako je na jednom međureligijskom susretu rabin, koji služi kao duhovni kapelan diplomatima svoje duhovne

³¹ Usp. knjigu koja je s grčkog izvornika prevedena na srpski, ANASTASIOJE, ARHI-EPISKOP TIRANE I CELE ALBANIJE, *Globalizam i pravoslavlje. Studije o pravoslavnoj problematici*, Hilendarski fond pri Bogoslovnom fakultetu SPC i Hrišćanski kulturni centar, Beograd 2002.

³² Usp. poglavlje "Täter oder Opfer? Die armen Global Player und die willkommene Rückkehr des Sachzwangs", u knjizi: H. P. MARTIN - H. SCHUMANN, *Die Globalisierungsfalle. Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand*, Rohwohlt Verlag, Reinbeck bei Hamburg 1996., str. 253-268; M. CAMDESSUS, "Church social teaching and globalization", u: *America*, 186 (2001), Oct. 15, 2001, 6-12.

tradicije u Bruxellesu, izjavio da diplomati često pitaju što on kao vjernik i teolog misli o nekim pitanjima o kojima oni trebaju odlučivati. Ima diplomata i političara koji obavljaju svoju službu u različitim strukturama svojih zemalja, UN i Ujedinjene Europe oslanjajući se i na svoj religiozni identitet. Među njima nisu samo katolici.³³

Jedan od zajedničkih elemenata kod religioznih pojedinaca i institucija u pomaganju siromašnima i mirotvorstvu među sukobljenima jest milosrde ili aktivna sućut prema ljudskoj braći i sestrama. Tu moralnu i socijalnu vrijednost posebno predlaže kršćanima svih konfesija Johann Baptist Metz, umirovljeni profesor fundamentalne teologije na Sveučilištu u Münsteru. Pri tome mu nije dovoljan sadržaj njemačkih izraza *Mitleid*, *Mitgefühl* pa se služi latinskim *memoria passionis* i engleskim *compassion*. U referatu na kongresu o etičkim perspektivama procesa globalizacije u Beču 2001. god. pokazao je kako se osjetljivost religija za patnju drugih proteže i u osjetljivost za krivnju pojedinaca i struktura te predložio da aktivno milosrde - *compassion* bude inspiracija za novu politiku mira, priznavanja žrtava globalizacije, uživljavanja u patnje bližnjih i poštivanja ljudske ranjivosti, jer čovjek nije biotehnički produkt te stoga ne može biti predmet pokusa. Zalažući se za *ekumenu sućuti u globaliziranom svijetu* on kaže: "Da proces globalizacije ne bi vodio u kulturnu i moralnu trivializaciju ("svodenje svjetske kulture na najmanji zajednički nazivnik"), danas se ne smije zapostavljati religiozni korijen kultura čovječanstva. A sve velike religije čovječanstva usredotočene su na pitanje patnje. Ona bi također mogla biti podloga za savez religija u spašavanju i njegovanju socijalne i političke sućuti (*compassion*) u našem svijetu, u zajedničkom suprotstavljanju uzrocima nepravedne i nezaslužene patnje ali i hladnoj alternativni globalnog društva u kojem 'čovjek' sve više iščezava u neljudskim sistemima ekonomije i tehnike te u njihovoj kulturnoj i informativnoj tehnologiji. Ova ekumena sućuti ne bi bila samo religiozni nego i politički događaj... Pri tome će biti od odlučnog značenja jedno pitanje koje će odrediti kurs prema religiji na razini svijeta: kako se u praksi ponašaju dva klasična oblika te religijske mistike prema patnji drugoga? Kod jednoga se radi o biblijsko-monoteističkim tradicijama a kod drugoga o mistici patnje u tradicijama dalekog Istoka, posebno budističkim, koja dobiva sve više pristalica i u svijetu zapadnjačke postmoderne, u svijetu poslije proklamirane 'smrti Boga'."³⁴ Katolkinja Hille Haker, koja se bavi socijalnom eti-

³³ Usp. autobiografiju umirovljenog britanskog diplomate, ARCHIE MACKENZIE, *Faith in Diplomacy. A Memoir*, Grosvenor Books, London 2002.

³⁴ J. B. METZ, "Vorschlag für ein Weltprogramm des Christentums im Zeitalter der Globalisierung", u: G. VIRTH (izd.), *Der Globalisierungsprozess. Facetten einer Dynamik*

kom na teološkom fakultetu u Tübingenu, gleda takvu sućut kao specifičnu dimenziju same pravde koja bi se morala pretvarati u "strukture zbrinjavanja" kao odraz poštivanja ljudskog dostojanstva i izraz etike ljudskih prava.³⁵

"Obvezujemo se..." vjerskih poglavara iz Asiza 24. siječnja 2002.

Uza svoje druge pastoralne programe, Ivan Pavao II. posvećuje pozornost također međureligijskom dijalogu i suradnji.³⁶ U enciklici *Redemptoris missio*, u okviru poglavlja "Duh je posvuda i uvijek prisutan i djelotvoran" govori kako nas katolike Duh navodi da proširimo obzorje i promatramo njegovo djelovanje u svako vrijeme i na svakom mjestu: "To je poziv koji sam u više navrata upravio i koji me vodio u susretu s najrazličitijim narodima. Odnos Crkve s drugim religijama obilježen je dvostrukim poštovanjem: poštovanjem čovjeka u njegovu traženju odgovora na najdublja životna pitanja i poštovanjem djelovanja Duha u čovjeku. Međureligijski susret u Asizu, uz isključenje svakog dvoznačnog tumačenja, htio je potvrditi moje uvjerenje da je svaka prava molitva plod pobude Duha Svetoga, koji je tajanstveno nazočan u srcu svakoga čovjeka" (RM, 29).³⁷ On misli na dan hodočašća, molitve i posta za mir u Asizu 27. listopada 1986., na koji se odazvalo 67 poglavara religija i Crkava. Smisao toga međureligijskog događaja dugo je tumačio katoličkoj braći i sestrama u različitim govorima prije i poslije susreta u Asizu. Papa je povjerio franjevcima da u spomen na taj događaj organiziraju svake godine slične međureligijske susrete ondje gdje nailaze na odaziv sljedbenika drugih konfesija i religija, i oni to revno čine. Na sličan susret pod motom *Zajedno za mir* odazvalo se 24. siječnja 2002. oko 200 vjerskih poglavara na hodočašće u Asiz radi molitve za mir u svijetu. Program se odvijalo u

aus ethischer und theologischer Perspektive, Studien zur theologischen Ethik 95, Universitätsverlag Freiburg, Schweiz 2002., str. 130-141.

³⁵ Usp. H. HAKER: "'Compassion' als Weltprogramm des Christentums?", u: *Concilium*, 37 (2001), 436-450.

³⁶ Usp. dokumentiranu biografiju Ivana Pavla II., G. WEIGEL, *Witness to Hope. The Biography of Pope John II*, Harper Collins Publishers, New York 1999.; B. L. SHERWIN - H. KASIMOW (ur.), *John Paul II and Interreligious Dialogue*, Orbis Books, Maryknoll, New York 1999. Knjiga sadrži neke Papine govore nekršćanima te odgovore budista, Židova i muslimana.

³⁷ IVAN PAVAO II., *Redemptoris missio - Enciklika o trajnoj vrijednosti misijske naredbe*, Dokumenti 96, KS, Zagreb 1991., str. 43-44. U istoj enciklici, jednom odsjeku daje znakovit podnaslov: "Dijalog s braćom inovjercima" (RM, 55-57).

četiri dijela:³⁸ 1. Papina dobrodošlica i svjedočanstva u prilog miru nekih vjerskih uglednika, na Piazza San Francesco; 2. molitva za mir na deset odvojenih mjesta za glavne religijske skupine s time da su svi kršćani bili okupljeni na jednom mjestu; 3. bratski objed u franjevačkom samostanu Pape i službeno pozvanih vjerskih predstavnika; 4. na Trgu sv. Franje zajedničko prihvaćanje obveza na mirotvorno djelovanje iz religijskih motiva i znakovita ceremonija svjetla.

U proklamaciju obveza na mirotvorno djelovanje uveo je kardinal Arinze kao pročelnik Papinskog vijeća za međureligijski dijalog. Naglasio je u uvodu kako je nada u mir ojačana iznesenim svjedočanstvima i molitvama te dodao: "Sada treba učvrstiti mir zajedničkom obvezom koju svaki od nas preuzima pred živim Bogom i kojom se obvezujemo braći i sestrama vlastite vjere i drugih religija te cijelom svijetu." Uslijedilo je deset obveza, svaka čitana na različitom jeziku i od različitih vjerskih čelnika.

Okupljeni ovdje u Asizu, zajedno smo razmišljali o miru, daru Božjem i zajedničkom dobru čitava čovječanstva. Premda pripadamo različitim vjerskim tradicijama, potvrđujemo da je za izgradnju mira nužno ljubiti bližnjega poštujući zlatno pravilo: čini drugima ono što želiš da oni tebi čine.

S tim uvjerenjem neumorno ćemo raditi na velikom radilištu mira i zato:

- 1. Obvezujemo se da ćemo proglašavati svoje čvrsto uvjerenje kako se nasilje i terorizam protive izvornome vjerskome duhu i, osuđujući svako pribjegavanje nasilju i ratu u ime Boga i religije, obvezujemo se da ćemo poduzimati sve što je moguće³⁹ kako bi bili iskorijenjeni uzroci terorizma.*
- 2. Obvezujemo se na odgajanje osoba za uzajamno uvažavanje i poštivanje kako bi se mogao ostvarivati mirni i solidarni život među pripadnicima različitih naroda, kultura i religija.*
- 3. Obvezujemo se na promicanje kulture dijaloga, kako bi raslo uzajamno razumijevanje i povjerenje među pojedincima i narodima, jer su to pretpostavke istinskog mira.*
- 4. Obvezujemo se na branjenje prava svake ljudske osobe da živi dostojnim životom u skladu sa svojim kulturnim identitetom i slobodno osniva vlastitu obitelj.*

³⁸ Služim se službenim izvješćem "Day of Prayer for peace in the World - Assisi, January 24, 2002", u: *The Pontifical Council for promoting Christian unity Information Service*, 110 (2002/III), 115-146.

³⁹ U ovom dijelu rečenice odstupam od hrvatskog prijevoda kako je objavljen u našem vjerskom tisku vodeći računa o službenom engleskom tekstu. Hrvatski prijevod preuzimam iz *Vrhbosne* 2002., 1, 78-79.

5. *Obvezujemo se na iskreni i strpljivi dijalog u kojem se ono što nas razlikuje neće smatrati nesavladivom preprekom već će se, naprotiv, priznavati da susreti s drugim koji je različit mogu biti prilika za bolje uzajamno razumijevanje.*
6. *Obvezujemo se na uzajamno opraštanje za zablude i predrasude iz prošlosti i sadašnjosti te uzajamno podupiranje u zajedničkom nastojanju da pobijedimo sebičnost i zloupotrebu, mržnju i nasilje te da iz povijesti učimo kako mir bez pravde nije pravi mir.*
7. *Obvezujemo se da ćemo biti na strani onih koji su siromašni i bespomoćni, da ćemo govoriti u prilog onima čiji se glas ne čuje i zauzeto raditi na promjeni takvog stanja, u uvjerenju da nitko ne može biti sretan sam.*
8. *Obvezujemo se da ćemo udružiti svoj krik s krikom onih koji se ne mire s nasiljem, želeći pridonositi svim svojim snagama da se čovječanstvu našega vremena pruži stvarna nada u pravdu i mir.*
9. *Obvezujemo se da ćemo poticati svaki pothvat koji promiče prijateljstvo među narodima, uvjereni da tehnološki napredak, bez solidarnog dogovora među narodima, izlaže svijet sve većim pogibeljima razaranja i smrti.*
10. *Obvezujemo se da ćemo od odgovornih u državama tražiti da poduzimaju svaki napor da se, na nacionalnoj i međunarodnoj razini, izgradi i učvršćuje svijet solidarnosti, koji će se temeljiti na pravdi.*

Mi, osobe različitih vjerskih tradicija, neumorno ćemo proglašavati da su mir i pravda nerazdvojni i da je mir u pravdi jedini put kojim čovječanstvo može kročiti prema budućnosti nade. Uvjereni smo da se u svijetu sa sve otvorenijim granicama, smanjenim udaljenostima i odnosima olakšanim gustom mrežom komunikacija, sigurnost, sloboda i mir neće moći jamčiti silom, već uzajamnim povjerenjem.

Neka Bog blagoslovi te naše nakane i svijetu dade pravdu i mir!

Nikad više nasilja!

Nikad više rata!

Nikad više terorizma!

Neka svaka religija u ime Božje

na zemlju donosi

pravdu i mir,

oproštenje, život i ljubav!

Medureligijski molitveni susreti u Asizu i drugdje nadahnuli su hrvatskog teologa Nikolu Bižacu na istraživanje o smislu, dopuštenosti i

perspektivi međureligijske molitve, ali se ovdje u to ne možemo dublje upuštati.⁴⁰

Ovo je svojevrsni kodeks univerzalnog morala koji se temelji na "zlatnom pravilu" i duhovnim tradicijama prisutnima u svim velikim religijama. Pri sastavljanju uvoda, deset načela i zaključka katolički eksperti iz Papinskog vijeća za promicanje kršćanskog jedinstva i Vijeća za međureligijski dijalog morali su računati na pozitivan odjek kod nekatolika i nekršćana Kungova projekta o svjetskoj etici. Temeljna vrijednost događaja i teksta jest što nazočni i potpisani vjerski poglavari *obvezuju sebe da će svoje vjernike odgajati u duhu ovih općih načela*. Ogroman broj skupova nevladinih mirotvornih organizacija ili međureligijskih susreta završavaju oštrim pozivima "javnosti", međunarodnim političkim i socijalnim strukturama, vladama pojedinih zemalja ili UN da hitno pristupe rješavanju problema siromaštva, ljudskih prava, pravde, zagađivanja okoliša. Ovdje pročelnici Crkava i religijskih zajednica vežu sebe i svoje vjernike na dosljedno moralno življenje i djelovanje. Upada u oči što ovaj tekst ne govori izričito o čuvanju okoliša iz čega sljedbenici različitih religija i kršćanski teolozi izvode ekološku etiku.⁴¹ To je neizravno sadržano u načelu broj 9, gdje se vjerski poglavari obvezuju na promicanje prijateljstva među narodima, uvjereni da tehnološki napredak vodi u zajedničku propast, ne bude li solidarnosti među državama i narodima. U tekstu je naglašena potreba međusobnog opraštanja za minule nepravde i zalaganje za sprječavanje sukoba ili liječenje posljedica sukoba. Konkretnim radom na opraštenju i pomirenju danas se bave mnoge religijske ustanove i mirotvorni pokreti.⁴² Svi se oni oslanjaju na izvjesne zajedničke vrijednosti, iako iz vlastite vjere i duhovne tradicije drugačije motiviraju svoje osobno ili skupno zauzimanje.

Iz ove deklaracije razvidno je da vjerski poglavari međusobne razlike ne podcjenjuju, jer one bitno pridonose identitetu pojedinaca i zajednica, ali oni vide i zajedničke crte na kojima žele graditi solidarnost i pravdu za sve. Time njeguju zajedničko "tlo" i nužne razlike.⁴³

⁴⁰ Usp. N. BIŽACA, "O elementima teološkog utemeljenja i teološko-religijskim implikacijama molitvene dimenzije međureligijskog dijaloga", u: *Bogoslovska smotra*, 72 (2002), 603-633.

⁴¹ Među brojnim studijama usp. H. HALTER - W. LOCHBÜCHER (izd.), *Ökologische Theologie und Ethik*, dva sveska, Verlag Styria, Graz 1999.

⁴² Od obilne literature, usp. B. VULETA (ur.), *Praštanje. Zbornik radova sa znanstvenog simpozija*, Vijeće za pravdu, mir i skrb za sve stvoreno, Sinj 1995.; R. ANIĆ - I. MILANOVIĆ LITRE (ur.), *Oprost i pomirenje - izazov Crkvi i društvu*, Zagreb - Split 2002. (usp. bilj. 27).

⁴³ Usp. J. CLAYTON, "Common ground and defensible difference", u: L. S. ROUNER (izd.), *Religion, politics and peace*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana 1999., str. 104-127.

Nama katolicima Papa je dao nov impuls za razmišljanje o dobrim i lošim posljedicama globalizacije kad je Papinskoj akademiji društvenih znanosti povjerio da organizira o tome simpozij koncem travnja 2001. Sudionicima tog znanstvenog skupa Papa je 27. travnja održao govor koji su naši vjerski listovi prenijeli uglavnom kao da Papa samo osuđuje gospodarsku globalizaciju.⁴⁴ Tom je zgodom Papa istaknuo da čovječanstvu treba novi etički kodeks i zato prenosimo širi kontekst te izreke: “Crkva brižno ispituje te nove činjenice u svjetlu načela svoga društvenog nauka. Da bi to postigla, treba produbiti svoje objektivno znanje o ovim novim pojavama. Stoga Crkva od vas očekuje uvid koji omogućuje bolje uočavanje etičkih pitanja koja su uključena u proces globalizacije... Globalizacija *a priori* nije ni dobra ni loša. Postat će ono što ljudi od nje načine. Nijedan sustav nije svrha sam sebi pa je potrebno inzistirati da globalizacija, kao i svaki drugi sustav, bude na službu ljudske osobe; treba služiti solidarnosti i zajedničkom dobru... Globalizacija ne smije biti nova verzija kolonijalizma. Treba prihvaćati različnost kultura koje su, unutar sveopće sloge naroda, interpretativni ključevi života. Posebno ne smije siromahne lišavati onoga što im je najdragocjenije, uključivši njihovu religijsku vjeru i postupke, jer su prava religijska uvjerenja veoma jasno očitovanje ljudske slobode. Budući da čovječanstvo ulazi u proces globalizacije, ne može više bez zajedničkog etičkog kodeksa. To ne znači da trebamo stvoriti jedan dominantni društveno-gospodarski sustav koji bi nametao svoje vrijednosti i kriterije o etičkom razmišljanju. Norme društvenog života treba tražiti u čovjeku kao takvom, u univerzalnom čovječanstvu kakvo je izašlo iz Stvoriteljeve ruke. Takvo traženje je nužno ako ne želimo da globalizacija bude samo još jedan naziv za apsolutnu relativizaciju vrijednosti te homogenizaciju životnih stilova i kulturnih oblika; postoje univerzalne ljudske vrijednosti pa na njih trebamo ukazivati i naglašavati ih kao vodeću snagu svakog razvoja i napretka. Crkva će i dalje nastojati zajedno sa svim ljudima dobre volje da dobitnik u ovom procesu bude čovječanstvo kao cjelina a ne tek bogata elita koja kontrolira znanost, tehnologiju, komunikacije i prirodna bogatstva na štetu velike većine siromašnih zemalja.”⁴⁵ Iz ovih Papinih riječi probija najprije saborska svijest da Katolička Crkva vrši svoje poslanje u pluralnom svijetu te da religijski, kulturni i društveni pluralizam mi katolici ozbiljno uočavamo i vjer-

⁴⁴ Usp. izviješće: “Papina upozorenja protiv agresivne globalizacije”, u: *Glas Koncila* 2001, br. 18 (6. svibnja 2001.), str. 7. Također: “Papa: Globalizacija gospodarstva nije ni dobra ni loša”, u: *IKA - Vijesti* 2001., br. 18, str. 22.

⁴⁵ Govor izvorno držan na engleskom i objavljen u: *Acta Apostolicae Sedis*, XCIII (2001), N. 9 (1. Septembris 2001), 598-601.

nički prihvaćamo. Kad kaže da je čovječanstvu potreban novi etički kodeks, Papa je svjestan da ga ne mogu nametnuti pojedine religije pa ni UN. Do njega možemo doći zajedničkim istraživanjem i razmišljanjem, intelektualnom solidarnošću kako bi rekao David Hollenbach. I kad dodemo do takvog kodeksa, *univerzalni moral mogu provoditi samo slobodni pojedinci i skupine* vodeći računa o zajedničkom dobru, potrebama i opasnostima. *Ne može se silom nametnuti.*

Na to misli Hans Küng kad govori o konsenzusu u svjetskoj etici koji neki s pravom uočavaju kao problem: "Zato nije čudno što je za mnoge projekt H. Künga, tzv. parlamentalni model koji zastupa model univerzalnosti na temelju minimalnog konsenzusa, neprihvatljiv."⁴⁶ Dosada su se sljedbenici različitih religija složili da mogu svoje vjernike poticati na suradnju s drugima u otklanjanju siromaštva, sprječavanju ili liječenju sukoba, izgradnji građanskih društava temeljenih na ljudskim pravima i istinskoj pravdi za sve te čuvanju okoliša. To može izgledati malo i puno, skromno prisutna praksa i jedva dostižni ideal. Što je univerzalni moral konkretniji i obuhvatniji, to više prelazi u čisti ideal ili čak iluziju: "Najbolje što sebi ovoga časa možemo predočiti je svjetska etika koja funkcionira na apstraktnoj razini te ne dotiče ona područja gdje veoma vjerojatno izbijaju stvarni sukobi. Međutim, svjetski etos nije iluzija. Kako god bili krhki njegovi oblici, on se oslanja na određeni san i određeno obećanje koje kršćanstvo i druge religije označavaju kao od Boga zadane. Za kršćane je taj san i obećanje kraljevstvo Božje koje je među nama propovijedao Isus Krist. Ta nas nada potiče da ljudska prava sve više shvaćamo i sve jasnije artikuliramo. Ta nada podržava našu borbu za pravedniji svijet u kojoj nitko nije isključen i u kojoj svi trebaju sudjelovati. To je nada kojoj pridonosimo time što svoju djecu odgajamo u vjerskim stavovima koji su središnji u našem životu, što ih poučavamo da vjerske stavove drugih oko nas poštuju i s njima se susreću, da ispituju vode li ti drugačiji načini vjerovanja onome što mi doživljavamo kao Boga ili drugim pojmovima koji u svijet donose mir i blagostanje."⁴⁷

Kod nas katolika postoje dikasteriji Svete Stolice te komisije pri Biskupskim konferencijama koje pospješuju ne samo ekumenski i religijski dijalog nego i suradnju. Kao katolik koji živi u zemlji s većinom muslimanskog stanovništva, s posebnim ponosom spominjem Papinsko vijeće

⁴⁶ J. GRBAC, "Pitanje univerzalne etike i univerzalne religije", str. 58.

⁴⁷ R. SCHREITER, "Weltethos - eine Illusion?", u: *Theologisch-praktische Quartalschrift*, 149 (2001), 167-178, citat str. 177-178. Usp. njegov prilog: "Motivacije za zauzimanje u radu na pomirenju", u: R. ANIĆ - I. MILANOVIĆ LITRE (ur.), *Oprost i pomirenje - izazov Crkvi i društvu*, str. 106-111.

za međureligijski dijalog koje je dosada izdalo niz vrijednih i utjecajnih dokumenata⁴⁸ a sada prema dokument o duhovnosti u međureligijskom dijalogu. Oni izdaju svoj časopis *Pro Dialogo*,⁴⁹ dok Vijeće za promicanje jedinstva kršćana ima također svoj Bilten u više jezika. U prvim reakcijama na *Dominus Jesus* izgledalo je da će pravoslavni i protestantski kršćani te sljedbenici nekršćanskih religija početi bojkotirati katoličke institucije i inicijative za dijalog i suradnju. To se nije dogodilo u drastičnoj mjeri, unatoč jasnim predbacivanjima,⁵⁰ čak i od nekih kardinala te uvažениh katoličkih teologa. Vođeni otvorenošću koju je Drugi vatikanski sabor potaknuo a kasnije učiteljstvo razradilo i primijenilo, katolici hrabro sudjeluju u ekumenskim i međureligijskim skupovima te suraduju s ljudima drugih konfesija i religija u smanjivanju siromaštva i konflikata, zauzimanju za ljudska prava i pravdu za sve te čuvanju ljudskog okoliša.

Zaključak

Apstrahirajući od filozofskih i racionalnih temelja univerzalnog morala koji izvire iz razumske i univerzalne ljudske naravi, zapitajmo se je li moguć univerzalni moral kršćana i sljedbenika nekršćanskih religija? Jest, ako je moguće vjerovati da vlastita religija sadrži najdublje religiozne istine i najuzvišenije moralne poticaje te nas u isto vrijeme osposobljava da ostanemo otvoreni za istinu i dobro kod drugih. Iz dosadašnjeg proučavanja velikih religija i susretanja s njihovim sljedbenicima znam da budi-

⁴⁸ Kao svoj prilog za Jubilej 2000. izdalo je knjižicu *Journeying together. The Catholic Church in dialogue with the Religious traditions of the world*, Libreria editrice vaticana, Città del Vaticano 1999. Na kraju je priložen Papin govor od 9. svibnja 1999., u kojem kaže da u dijalog akcije pripada "odgoj za mir, čuvanje okoliša, solidarnost s patnicima, promicanje socijalne pravde i cjelovitog razvoja narodâ" (str. 132).

⁴⁹ U broju 3, 2002., objavljeno je izlaganje kardinala Arinzea na Sveučilištu u Teheranu od 24. rujna 2001.: "Kršćansko-muslimanska suradnja u promicanju pravde i mira" (str. 298-301). U br. 1, 2003., članak Therese Seow o međureligijskom dijalogu kao načinu zajedničkog sučeljavanja s različitim problemima u Aziji (str. 79-84). Zalažući se za međureligijsko traženje zajedničkih vrijednosti u konfliktnim situacijama, ona kaže: "Taj proces treba biti obilježen iskrenošću, otvorenošću te spremnošću na slušanje i dioništvo. Gledati na drugoga kao počinitelja zločina neće pomoći u tom procesu. Obje strane trebaju priznavati da nisu samo žrtve nego i mučitelji. Za vrijeme toga procesa, izravno traženje oprostjenja i spremnost na opraštanje dobar je način za prevladavanje prošlih nepravda i upućivanje prema ozdravljenju" (str. 81).

⁵⁰ Usp. priloge: RUTH LANGER, "A Jewish Response", zatim QAMAR-UL HUDA, "Challenges to Muslim-Christian Relations" te FR. X. CLOONEY, "Implications for interreligious learning", u: S. J. POPE - CH. HEFLING (izd.), *Sic et Non. Encountering 'Dominus Jesus'*, Orbis Books, Maryknoll, New York 2002., str. 124-133, 150-156, 157-168.

zam, židovstvo, kršćanstvo i islam, i uz prakticiranje dijaloga, zadržavaju pravo na apsolutnost. *Ne pristaju na stvaranje univerzalne religije.* Također znam da sve religije bitno doprinose kulturnom, etničkom, nacionalnom, obiteljskom i osobnom identitetu svojih sljedbenika ali u isto vrijeme *nadilaze granice pojedine obitelji, naroda i kulture.* Upravo zato što su u svom korijenu okrenute pojedincu i skupini ali i otvorene cijeloj ljudskoj zajednici, velike religije njeguju kod svojih sljedbenika elemente univerzalnog morala. Za sada ih *iz različitih vjerskih motiva* odgajaju i zadužuju da pomažu siromahe, sprječavaju i liječe sukobe, promiču pravdu za sve i čuvaju ljudski okoliš od kemijskog zagađivanja. Konkretni načini ovog pomaganja, promicanja i čuvanja nisu propisani određenim pravilima koja bi svi prihvaćali kao obvezatne u savjesti, ali jesu prisutni i u mnogome djelatni. Nas katoličke kršćane to može samo radovati te poticati na iskreni dijalog i međureligijsku suradnju, ali tako što ostajemo katolici.

To vrijedi i za katolike u hrvatskom narodu koji su građani pluralnog društva u Republici Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini. Ovih dana u Bosni su se dogodili izvjesni antidialogski postupci koji zbunjuju. Jedan profesor povijesti u Sarajevu, povodom katoličkog obilježavanja 800. obljetnice povijesnog događaja na Bilinu polju kod Zenice od 8. travnja 1203., kad se ban Kulin sa svojim narodom obvezao na zajedništvo vjere sa Sv. Stolicom, napisao je da "događaj na Bilinu polju iz 1203. godine za bošnjački narod ima isto značenje i težinu kao pokolj u Srebrenici 1995. godine".⁵¹ Vijeće za ekumenizam pri BKBiH svratilo je pozornost naših biskupa i teologa na natuknicu "Rimokatolička crkva" u nedavno objavljenom *Enciklopediji pravoslavlja* gdje stoji da je Rimokatolička Crkva samo prividna nasljednica rimske dijeceze: "Napustivši spasonosnu veru, rimokatolici su istupili iz broja onih koji se spasavaju. Napustivši bogopredane spise svetih otaca, oni su otpali od suštine jerarhije, čime su izgubili punoću apostolskog prejemstva, tj. ostali su bez apostolske vlasti i milosti."⁵² Ovih dana u eparhijskoj crkvi u Sarajevu prodaje se knjiga *Rim ne miruje* s ogavnim napadima na Papu i Svetu Stolicu, na nadbiskupa Stadlera te mrtve i žive hrvatske biskupe. Katolički biskupi BiH optuženi su za "antirsprsku i antipravoroslavnu aktivnost" zato što su u više navrata izjavljivali da bi trebalo ukinuti Republiku Srpsku.⁵³ Bilo bi katolički neod-

⁵¹ Dr. Enver IMAMOVIĆ, "Korijeni Bosne, iz historijske čitanke: osamsto godina Kulina bana", u: *Oslobodenje* od 5. travnja 2003., subotnji dodatak "Pogled", str. 11.

⁵² G. D. M., "Rimokatolička crkva", u: *Enciklopedija pravoslavlja*, Knjiga treća, Savremena administracija, Beograd 2002., str. 1630-1631.

⁵³ M. VASILJEVIĆ - Z. MILOŠEVIĆ, *Rim ne miruje. O starim i novim pokušajima Rimokatoličke crkve da potčini pravoslavlje*, drugo izd., Beli anđeo, Šabac 2003., 210 stranica ćirilicom, navedeni citat str. 160.

govorno ovakve izljeve neznanstvenosti i hostilnosti uzimati za povod obustavljanju svakog dijaloga i suradnje radi općeg dobra. Dok Pravoslavna crkva i Islamska zajednica nemaju službenog stava o ekumenizmu i religijskom dijalogu, mi katolici imamo nauk Drugog vatikanskog sabora i Crkvenog učiteljstva, koji nije više privatno mišljenje pojedinih među nama. Prihvaćajući sa Saborom i današnjim Učiteljstvom religijski i kulturni pluralizam kao sastavni dio ljudskih prava pojedinaca i zajednica, mi dijalog ne glumimo nego dijaloški nastojimo razmišljati i djelovati, ne razvodnjavajući svoju vjeru. Naš nas katolicizam čini sposobnima za integriranje bez asimilacije, a time za istinski religijski dijalog i suradnju.⁵⁴

GLOBAL ETHICS IN INTERRELIGIOUS DIALOGUE AND COOPERATION

Summary

Shared moral values enable individuals and groups of different religious affiliation to contribute towards common good in plural societies before common codes of ethics are proclaimed and accepted by all components of such societies. Relying on reflections of D. Hollenbach, T. Kennedy, Lisa Sowle Cahill and others, the author depicts, in his first part, intellectual, social and institutional solidarity in plural approach to common good. In his second section he speaks of common endeavor in reducing poverty and healing consequences of conflicts. In his third section he reproduces Declaration on shared moral commitments of religious leaders at Assisi, on January 24, 2002 and comments the speech of John Paul II of April 27, 2001: "As humanity embarks upon the process of globalization, it can no longer do without a common code of ethics." In conclusion, he brings out his thesis: global ethics is possible despite the fact that major world religions (Buddhism, Judaism, Christianity, Islam) stick to their claim for absoluteness - refusing to join a universal new religion which would emerge through amalgamation of existing ones - because they motivate their adherents to contribute towards common good in reducing poverty, supporting justice and peace for all, reducing conflicts and protecting environment. By their nature, religions cherish identity of individuals and communities and transcend the boundaries of ethnic and culture identity.

⁵⁴ Usp. J. D'ARCY MAY, "Der Osten des Westens. Europa vor der Herausforderung des interreligiösen Dialogs", u: *Ost West Europäische Perspektiven*, 3 (2002), 243-253.